

УДК811.161.2*28(477.42)

МОВНА ПОВЕДІНКА СТУДЕНТІВ НА ТЛІ МОВНОЇ СИТУАЦІЇ ЖИТОМИРЩИНИ

Валентина Титаренко

кандидат філологічних наук, доцент кафедри української мови Житомирського
державного університету імені Івана Франка
(Житомир, Україна)
e-mail: ktytar@ukr.net
ORCID: 0000-0003-1599-9964

У статті за матеріалами анкетування проаналізовано мовну поведінку студентів різних спеціальностей ЗВО м. Житомира, зіставлено отримані дані з подібними дослідженнями північної території України за 2017 та 2006 роки. Виявлено, що в мовній поведінці студентів спостерігаються відчутні позитивні зміни, зокрема у нинішніх студентів відбувається вирівнювання між національною та мовною самоідентифікацією. Незважаючи на високі показники української мови як рідної, не всі опитувані користуються нею в повсякденному вжитку, на перерві, у родині.

Вибір мови в студентів залежить від мовного середовища. Мовна стійкість порушується під впливом російської мови. У переважній більшості російськомовні особи не переходять на українську мову, а українськомовні значно вільніше змінюють мовний код з української на російську / суржик.

Понад 40 % респондентів активно послуговується в повсякденному вжитку, у родині, на перерві суржиком. Опитувані студенти – це покоління, яке вирросло в суржикомовному середовищі і вже сприймає його як окремий мовний код.

Ключові слова: функціонування мови; двомовне середовище; мовна поведінка; суржик; мовна стійкість; мовна ситуація.

Tytarenko Valentyna. The language behavior of the students on the background of the linguistic situation of Zhytomyr region.

The article analyzes the speech behavior of students in Zhytomyr, summarized the data obtained with similar studies, Northern Ukraine, 2017 and 2006. It was found that in the speech behavior of students, there are tangible positive changes, in particular, the current students there is an alignment between national and language self-identification: of the respondents by nationality Ukrainian identified himself 97,6 %, Russian language is native to 95,5 %. No student chose the column of nationality Russian, native language Russian for 3,3 %, but to use them in the communication process is much more (9,0–12,0 %).

Under the term «mother tongue» most students understand «the language of my country» (69,6 %), slightly less «the language I think» (15,2 %).

Despite the huge choice of Ukrainian as a native language, not all respondents use it in their daily work, on a break, in the family.

It turned out that Ukrainian students use most of the breaks, least of all-in everyday life, Russians most of all-in family, least of all-in breaks, Ukrainian and Russian to the extent most common in everyday use. Thus, the most favorable for the functioning of the Ukrainian language is the student environment.

The choice of language for students depends on the natural language. Language stability is affected by the influence of the Russian language: 41,1 % of Ukrainian students switch to Russian, in the Russian environment, by the Russian language – 30,7 % and 2,7 % of Russian-speaking people. The vast majority of Russian-speaking people do not switch to Ukrainian, and Ukrainian-speaking much freer change the code from Ukrainian to Russian / surzhyk.

© Титаренко В., 2019

More than 40 % of students actively use in daily use in the

family, to replace the surzhyk. Respondents students are the generation that grew up in surzhyk environment and already perceiving it as an individual language code.

For the research the sociolinguistic method was chosen, with the help of which the answers to the questions were analyzed. The total number of respondents 336 persons from three universities of Zhytomyr (ZSU named after Ivan Franko, GNAW, IDTO). The respondents presented students of humanitarian and technical professions.

Keywords: language functioning; bilingual; environment; speech behavior; surzhyk; language stability; language situation.

Мовну поведінку, під якою розуміють вибір мовного коду, українські лінгвісти активно почали досліджувати з 2000-х років. Аналізували вибір мови в складній мовній ситуації різних регіонів України (Л. Белей, І. Кудрейко, Т. Миколенко, Т. Ткачук [Ткачук 2016]), найбільше – м. Києва (Т. Бурда, Л. Масенко [Масенко 2004; Масенко 2008], О. Данилевська, Г. Залізник, С. Соколова [Соколова і Данилевська 2018; Соколова і Залізник 2018; Соколова 2013]), описували спостереження окремих вікових категорій, зокрема київських школярів та одеських студентів (О. Данилевська [Данилевська 2013], А. Велика [Велика 2012]). Північний регіон України, зокрема й Житомирщина, є об'єктом соціолінгвістичних студій М. Бовсуновської [Бовсуновська 2017].

Мета статті – проаналізувати мовні вподобання студентів житомирських вищих навчальних закладів, зокрема виявити, яка мова для них є рідною, що вкладають у поняття «рідна мова», з'ясувати, чи залежить вибір мови від мовного середовища тощо. Подібні дослідження, проведені з молоддю, актуальні, оскільки дають змогу оцінити реальне функціонування української мови в покоління, яке народилося й зростало вже в незалежній Україні, не зазнавало свідомого зросійщення, але перебуває у двомовному просторі. Результати таких досліджень можуть стати в нагоді при плануванні мовної політики для покращення сучасної мовної ситуації.

Анкетування провели в січні-лютому 2019 року студентка О. Дончук-Донцова та доцент В. Титаренко на кафедрі української мови ЖДУ імені Івана Франка до Дня рідної мови в трьох вищих навчальних закладах м. Житомира: Житомирський державний університет імені Івана Франка, Житомирський національний агроєкологічний університет, Житомирський державний технологічний університет. Опитувані студенти здобувають гуманітарні й технічні спеціальності. Загальна вибірка становить 336 осіб.

Анкета передбачала відповіді на такі питання:

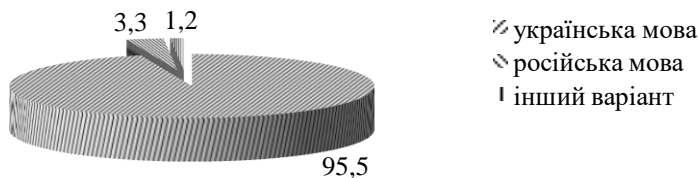
1. Факультет та номер групи.
2. Місце народження (місто / село, район, область).
3. Ваша стать.
4. Ваша національність (українець, росіянин, інший варіант).
5. У якій школі Ви навчалися (українськомовній, російськомовній, інший варіант)?
6. Яку мову Ви вважаєте рідною (українську, російську, інший варіант)?
7. Якою мовою Ви спілкуєтесь у повсякденному житті (переважно українською, українською і російською рівною мірою, переважно російською, суржилом, іншими мовами)?
8. Якою мовою Ви розмовляєте в родині (переважно українською, українською і російською рівною мірою, переважно російською, суржилом, іншими мовами)?

9. Якою мовою Ви розмовляєте на заняттях (переважно українською, українською і російською рівною мірою, переважно російською, суржилом, іншими мовами)?
10. Якою мовою Ви розмовляєте на перерві (переважно українською, українською і російською рівною мірою, переважно російською, суржилом, іншими мовами)?
11. У населеному пункті, де Ви мешкаєте, більшість населення говорить (переважно українською, українською і російською рівною мірою, переважно російською, суржилом, іншими мовами)?
12. Якою мовою Ви зазвичай говорите в присутності українськомовних співрозмовників (переважно українською, українською і російською рівною мірою, переважно російською, суржилом, іншими мовами)?
13. Якою мовою Ви зазвичай говорите в присутності російськомовних співрозмовників (переважно українською, українською і російською рівною мірою, переважно російською, суржилом, іншими мовами)?
14. Чи згодні Ви з твердженням, що українська мова є одним із атрибутів державності України (так, ні, не знаю, важко відповісти)?
15. Що для Вас визначальне в понятті «рідна мова» (мова моєї країни, мова моїх батьків, мова мого повсякденного спілкування, мова, якою я думаю, мова, якою я спілкуюся в родині, важко відповісти)?
16. Як Ви вважаєте, нині в Україні престижно спілкуватися українською мовою (так, ні, не знаю, важко відповісти)?
17. Чи має стати російська мова офіційною в Україні поряд з українською (так, ні, не знаю, важко відповісти)?
18. Якби у Вас був вибір, якою мовою Ви слухали б навчальні курси (українською, російською, англійською, іншою)?
19. Як Ви оцінюєте свій рівень володіння українською мовою (дуже добре, добре, задовільно, погано, дуже погано)?

Анкету розробляли за зразком подібних досліджень, описаних у працях С. Соколової, Л. Масенко, М. Бовсуновської та інших науковців.

Мовна ситуація на Житомирщині така ж, як і загалом в Україні, характерною рисою якої «є поширення на її території двох мов – української та російської, а також різних форм українсько-російського білінгвізму й диглосії» [Масенко 2008, с. 96]. Саме в таких умовах відбувалося формування мовної особистості сучасних студентів. Нижче проаналізуємо отримані відповіді на анкетні питання.

З опитуваних респондентів з національністю «українець» ототожили себе 97,6 %, росіян немає, іншої – 2,4 %. Щодо рідної мови, то маємо такі показники: українська – 95,5 %, російська – 3,3 %, інша – 1,2 % (див. діаграму 1).

Діаграма 1. Вибір рідної мови житомирськими студентами.

Попри те, що жоден студент не обрав графі в національності «росіянин», рідною російська мова є для 3,3 %. Водночас на перерві цією мовою спілкується 8,9 % студентів, зростає її використання також і в повсякденному вжитку до 9,0 %, у родині – до 12,2 %. Окремі студенти послуговуються також українською і російською рівною мірою в повсякденні (16,2 %), у родині (8,9 %), на перерві (9,5 %).

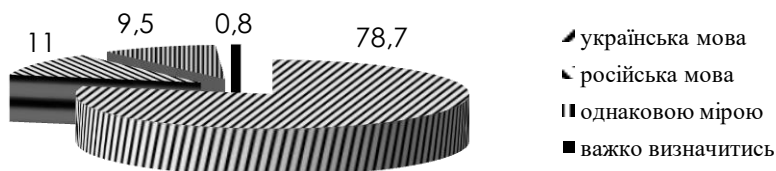
Спостерігаємо невідповідність між мовою, яку респондент визнає рідною, і мовою, якою він переважно спілкується в різних царинах. Зокрема, українську рідною визнали 95,5 % студентів, але реально послуговуються нею значно менше: у повсякденному вжитку – 73,7 %, у родині – 78,8 %, на перерві – 81,5 % (див. табл. 1).

Таблиця 1
Відповіді студентів на питання «Якою мовою Ви розмовляєте ...»

	Мова спілкування				
	Переважно українською	Українською і російською рівною мірою	Переважно російською	Суржиком	Іншими мовами
в родині	35,4 %	8,9 %	12,2 %	43,4 %	0 %
на перерві	34,2 %	9,5 %	8,9 %	47,3 %	0 %
у повсякденному житті	32,0 %	16,2 %	9,0 %	41,7 %	0 %

З наведених даних виявили, що українську мову (тут враховуємо відповіді українська мова та суржик як варіант української мови) студенти найбільше вживають на перерві, найменше – у повсякденні, російську найбільше – у родині, найменше – на перерві, українська і російська однаковою мірою найбільш поширена в повсякденному вжитку. Отже, для функціонування української мови студентське середовище є найбільш сприятливим.

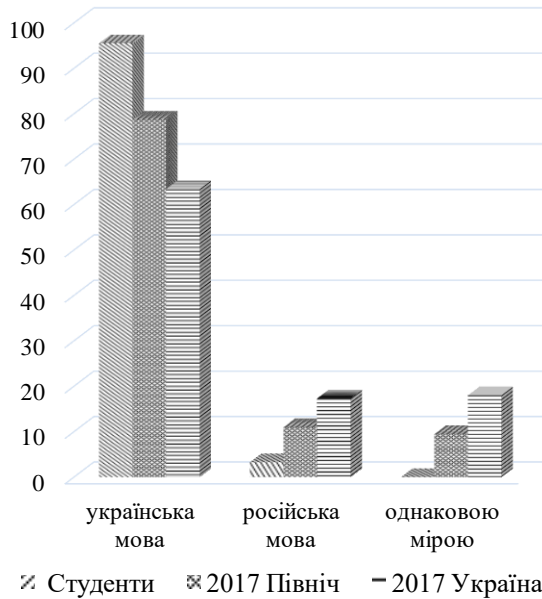
Зіставивши дані нашого дослідження з проведеними й проаналізованими М. Бовсуновською даними північного регіону України, спостерігаємо позитивні зміни в молодшого покоління, оскільки респонденти з півночі мають більшу розбіжність між показниками національності та рідна мова: серед опитаних – 94,2 % українців, рідна мова українська – 78,7 %, російська – 11,0 %, українська та російська однаковою мірою – 9,5 % (див. діаграму 2).

Діаграма 2. Вибір рідної мови мешканцями північної України.

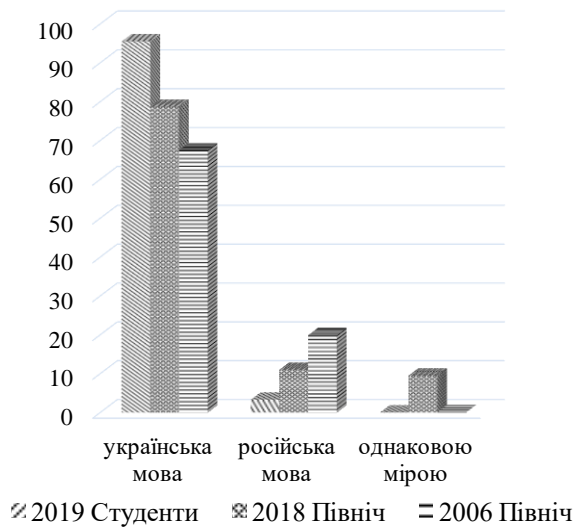
Водночас на аналізованій території ці показники є вищими (див. діаграму 3), ніж загалом по Україні (пор. рідна мова українська – 67,5 %,

російська – 29,6 % і рівною мірою обидві – 2,9 % (за М. Бовсуновською [Бовсуновська 2017, с. 64]).

Діаграма 3. Вибір рідної мови студентами, мешканцями півночі та України загалом.

Маємо змогу порівняти результати відповідей також із дослідженнями за 2006 рік: тоді 67,5 % мешканців півночі вважали українську мову рідною, 19,9 % – російську, 11,7 % виявили подвійну мовну ідентифікацію і для 0,9 % – інша мова [Масенко 2008, с. 104–105]. Як видно на діаграмі 4, за порівнюваний період відбулися позитивні динамічні зміни у функціонуванні української мови: збільшився відсоток визнання її як рідної, скоротилася частка тих, хто визнавав рідною російську. Найбільш відчутна динаміка в студентській аудиторії.

Діаграма 4. Вибір рідної мови студентами та мешканцями півночі 2017 і 2006 років.

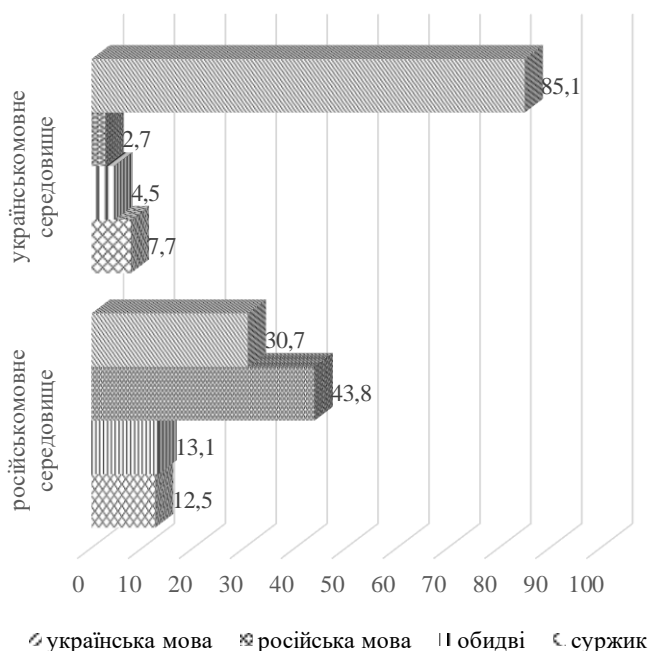
Отже, у нинішніх студентів відбувається вирівнювання між національною та мовною самоідентифікацією, коли українець за національністю вважає рідною мовою українську. Адже розбіжність між цими поняттями існувала в українського народу століттями, зокрема ще в XVI–XVII ст. рідну віру відстоювали не завжди рідною мовою: велика кількість творів полемічної літератури написана переважно польською мовою (майже всі твори М. Смотрицького, К. Саковича, Д. Братковського, а також польську використовували Л. Баранович, С. Полоцький, Й. Галатовський, С. Яворський, Ф. Прокопович, З. Копистенський та інші діячі).

Під поняттям «рідна мова» більшість студентів розуміє «мова моєї країни» (69,6 %), дещо менше – «мова, якою я думаю» (15,2 %), «мова моїх батьків» (5,4 %), «повсякденна мова» (5,4 %). Значна частина житомирських студентів усвідомлює, що в українській державі має бути українська мова. На думку С. Соколової та Г. Залізняка, «державна самоідентифікація є сьогодні провідним складником для мовної ідентифікації» [Соколова і Залізняк 2018, с. 11], тому в опціях студент обирає українську мову як мову своєї держави, а не ту, якою повсякчас спілкується (про що й свідчать відповіді на питання «Якою мовою Ви спілкуєтеся в повсякденні, на перерві, у родині?»). В одній анкеті студентка, родом з російськомовного Коростеня, додала власний коментар: «Моя рідна мова українська, але відчуваю себе комфортніше, розмовляючи російською». А для більшості мешканців півночі, за спостереженнями М. Бовсуновської, поняття «рідна мова» асоціюється насамперед з «мовою мого повсякденного спілкування (41,5 %)», дещо менше «мовою моєї країни (27,8 %)», по 11,4 % респондентів вибрали опції «мова, якою я думаю», «мова моїх батьків».

Студенти вважають, що українська мова є престижною: 82,4 % (так) і 3,9 % (ні), 5,7 % (не знаю), 8,0 % (важко відповісти). Тут зазначимо, що частина студентів ННІ іноземної філології ЖДУ імені Івана Франка вибрала відповідь «важко відповісти», що можемо пояснити зіставленням ними престижності української та англійської мов. 94,0 % опитуваних студентів зазначили, що українська мова є одним із атрибутів державності України, й по 2 % вважають, що ні, не знають або важко відповісти.

На питання «Чи має стати російська мова стала офіційною в Україні поряд з українською?» 10,4 % опитуваних сказали «так» супроти 72,8 %, котрі обрали опцію «ні», ще 9,6 % «не знають», 7,2 % – «важко відповісти».

В анкеті передбачені також питання, що засвідчують залежність мовного вибору від мовного середовища: у присутності українськомовних співрозмовників студенти обирають українську (85,1 %), російську (2,7 %), обидві мови (4,5 %), суржик (7,7 %). У російськомовному середовищі опитувана молодь послуговується українською (30,7 %), російською (43,8 %), обома мовами (13,1 %), суржиком (12,5 %). Мовна стійкість порушується під впливом російської мови (див. діаграму 5): 41,1 % українськомовних студентів переходить на російську в російськомовному оточенні, мовностійкими є 30,7 % українськомовних і 2,7 % російськомовних осіб. Серед російськомовних у студентів на 8,6 % більше використовуються обидві мови та на 4,8 % збільшується вживання суржику.

Діаграма 5. Вибір мови студентами залежно від мовного середовища.

Студенти не визнають того, що, переходячи на мову співрозмовника, вони так пристосовуються, а вважають, що обирають мову співрозмовника тому, що володіють нею.

Значна частина мешканців півночі також є залежною від мовного середовища: в українськомовному оточенні поширена українська (67,0 %), російська (8,0 %), українська і російська (21,0 %). У цій групі порівняно зі студентською дещо більше респондентів послуговується російською в присутності українськомовних співрозмовників. Мешканці півночі, потрапляючи в російськомовне оточення, у спілкуванні обирають українську (32,0 %), російську (38,0 %), українську і російську (28,0 %). Отже, мешканці північного регіону у виборі мови / мовного коду залежні від мовного середовища і є мовно нестійкими.

Як засвідчує практика, у переважній більшості російськомовні особи не переходять на українську мову, а українськомовні змінюють мовний код з української на російську / суржик значно вільніше. У фокус-групах отримали відповіді, що частина студентів виросла в сім'ях, у яких один із батьків російськомовний, а інший українськомовний, і за час спільного проживання жоден не змінив мови спілкування. Російськомовні часто пояснюють небажання переходити на українську, щоб не псувати її. Водночас студенти з таких родин зазначають, що активно вдома послуговуються перемикуванням мовного коду.

У результаті білінгвізму поширилося таке явище, як суржик, під яким у лінгвістичній науці розуміють мішані форми українсько-російського мовлення. Анкета містила також питання, які стосувалися вживання суржику (такої опції немає в дослідженнях М. Бовсуновської, Г. Залізняка, С. Соколової, але, наприклад, була в опитуваннях у 2006 році), оскільки, за власними спостереженнями, нині студенти стали вільно вживати його не лише між

собою, а й у розмові з викладачами, чого не було в попередні роки і що можна вважати свідченням про сприйняття цього явища як розмовного варіанту української мови, а не відхилення від норм. Цим різновидом мовлення, як засвідчили відповіді, студенти активно послуговуються в повсякденному вжитку (41,7 %), у родині (43,4 %), на перерві (47,3 %). Такі високі показники використання мовного покручу свідчать, з одного боку, про самокритичність студентами власного мовлення щодо літературних норм, а з іншого, великий відсоток свідчить про узвичаєність і сприйняття суржику як повсякденної реалії. Опитувані студенти – це покоління, яке виросло в суржикомовному середовищі і вже сприймає його як окремий мовний код. У родині, серед друзів уживається суржик тому, що так прийнято спілкуватися в їхньому колі, навіть попри добрі знання з української мови, оскільки ті студенти, які в анкетах зазначали, що дуже добре володіють українською мовою, у відповідях на запитання «Якою мовою Ви спілкуєтесь у родині, на перерві, у повсякденному вжитку» обрали варіант відповіді «суржик».

У студентів гуманітарних і негуманітарних спеціальностей у відповідях суттєвих розбіжностей не виявлено, що може свідчити про загальну тенденцію серед сучасної молоді вищих навчальних закладів м. Житомира.

Отже, проаналізувавши анкетні дані, можемо зробити висновок, що в нинішніх студентів відбувається вирівнювання між національною та мовною самоідентифікацією: українці за національністю обирають рідну мову українську. Водночас, як засвідчили відповіді, студенти не завжди використовують обрану мову як засіб спілкування в родині, на перерві, повсякденному житті. Також виявили залежність у досліджуваній групі, як і в мешканців України загалом, вибору мови від мовного оточення. Під впливом російської мови порушується мовна стійкість: 41,1 % українськомовних студентів переходить на російську в російськомовному оточенні, мовностійкими є 30,7 % українськомовних і 2,7 % російськомовних осіб. Здебільшого російськомовні особи не переходять на українську мову, а українськомовні значно вільніше змінюють мовний код з української на російську / суржик. Опитувані (понад 40 %) зазначили, що активно послуговуються в повсякденному вжитку, у родині, на перерві суржиком, який вони сприймають як окремий мовний код навіть попри добре володіння нормами літературної мови.

ЛІТЕРАТУРА

Бовсуновська, М. (2017). Мовна ситуація міста Житомира. [У:] *Наукові праці Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка. Серія: Філологічні науки*. Кам'янець-Подільський, вип. 44, с. 60–66.

Велика, А. (2012). Українська мова в студентському середовищі м. Одеси (за матеріалами анкетування). [У:] *Мова і суспільство*, вип. 3, с. 251–256.

Данилевська, О. (2013). Типи мовної поведінки київських школярів. [В:] *Українська мова*, № 2, с. 56–67.

Масенко, Л. (2008). Мовна ситуація України: соціолінгвістичний аналіз. [У:] *Мовна політика та мовна ситуація в Україні: аналіз і рекомендації*. Ю. Бестерс-Дільгер (ред.). Київ, с. 96–131.

Масенко, Л. (2004). Мовна поведінка особистості у ситуації білінгвізму. Поняття мовної стійкості. *Число*, № 35 [Електронний ресурс]. URL: <http://www.ji.lviv.ua/n35texts/masenko-bilingv.htm> (дата звернення: 28.04.2019).

Михальчук, О. (2014). «Мовна поведінка» як категорія української соціолінгвістики. [У:] *Мова і суспільство*, вип. 5, с. 28–39.

Соколова, С. і Данилевська, О. (2018). Мовна ситуація в школах України. [В:] *Українська мова*, № 2, с. 3–19.

Соколова, С. і Залізник, Г. (2018). Особливості сучасної мовної ситуації України у дзеркалі соціології та соціолінгвістики. [В:] *Українська мова*, № 3, с. 3–27.

Соколова, С. (2013). Основні типи мовної поведінки киян (за даними анкетування). [В:] *Українська мова*, № 2, с. 38–55.

Ткаченко, О. (1990). Проблема мовної стійкості та її джерел. [У:] *Мовознавство*, № 4, с. 3–10.

Ткачук, Т. (2016). Ідентифікаційна функція мови в білінгвальному середовищі (на прикладі міста Вінниці). [У:] *Теоретична і дидактична філологія. Серія «Філологія»*, вип. 23, с. 149–157.

Подано до редакції 30.04.2019 року

Прийнято до друку 28.05.2019 року